

A VILÁGIRODALOM EGY MAGYAR KONCEPCIÓJA

(Meltzl Hugó összehasonlító irodalomelmélete)

BERCZIK ÁRPÁD

A középkor, majd a korai újkor társadalma nem ismerte a nemzeti irodalom fogalmát még akkor sem, ha költője saját anyanyelvén dalolt. Az író számára az irodalom egy bizonyos fajta szükséglet volt, szellemi megkönnyebbulés, a hallgató, az olvasó számára pedig tanulság, ritkábban szórakozás. S ha az egy nyelvet beszélők sűrű erdejéből itt-ott ki is vált egy-egy sudárabb törzs, ezt nem, — vagy csak igen ritkán — ültették át más nyelv talajába, hiszen egymás megértésére és megértetésére mindig ott volt a közvetítő klasszikus nyelv, a latin. Az elvétett fordítás valamely nemzeti nyelvre, a gyakoribb átdolgozás, átültetés és a latin közvetítő nyelv alkalmazása okozta, hogy — bár az ókorban, a középkorban és a korai újkorban világirodalomról nem beszélhetünk, — mégis, az egyes népek irodalmai nem egymástól függetlenül, egymásról mit sem tudva fejlődtek, csak éppen a ráhatás, — s legtöbbször kölcsönhatás, — nem volt tudatos, hanem időbelileg is, helyileg is bizonyos korlátok közé szorult.

Ez más szóval azt jelenti, hogy igen soká, szinte a felvilágosodásig a szellemi termékek kicserélődése csak földrajzilag szomszédos országokra, rokon népekre, legfeljebb azonos ideológiai szemléletű népcsoportokra terjedt ki. A fenti viszonylatokhoz nem tartozó idegen remekművekhez egy-egy nép irodalomszerető közönsége egyáltalában nem, vagy csak jelentős késéssel juthatott hozzá. Csak a felvilágosodástól kezdve számíthatjuk az európai irodalmak viszonylagos egyidejűségét, vagyis a szellemi keresletnek és kínálatnak kiegyenlítődsét.

A felvilágosodás korszaka az az időszak, amikor a gazdasági viszonyok gyökeres megváltozása a felépítmény átalakulását is eredményezte: az árucseré-forgalom kapitalista fejlődésével szorosan lépést tart a szellemi javak kicserélésének igénye, és ez a természetes és egészséges kicserélődési folyamat az egyes népek viszonylatában most már nem évszázadokat, de legalábbis évtizedeket kitevő fáziskülönbséggel történik, hanem — szinte párhuzamosan a közlekedési eszközök egyre gyorsuló fejlődésével, — aránylag igen rövid idő alatt.

Mint élő szervezetek az egyes népi-nemzeti irodalmak ezentúl is elsősorban csak azon nyelv keretei között ragadhatók és érthetők meg a maguk egészében, amelyben születnek és hatnak, de kiemelkedő alkotásaik — akárcsak a növények bujtványai — a nyelvi és politikai határokon áthatolva, egy más nép nyelvén, egy más irodalom területén új életre kelnek és az új környezetben

— ha kongeniális átültetőre találnak —, tovább élnek és hatnak. Ám ne felejtsük: az erdő egyes növényeit átültethetjük, de az egész erdőt sohasem.

Az egyes népi-nemzeti irodalmak alkotásainak további élete és hatása más irodalmakban jelenti együttesen a világirodalmat. Amint ez a fogalom a korai kapitalizmus fellejtével szükségszerűen megszületett, úgy találta meg ugyan-csak szinte szükségszerűen első megfogalmazóját, hirdetőjét és magyarázóját, azt az író, akinek bölcsőjénél még a felvilágosodás állt őrt, de koporsójánál már a romantika vigyázott: *Goethét*.

Goethe már Olaszországból visszatérve, s humanizmusában kiteljesedve, a világirodalom igézete alá került, de elméletileg csak későn, 1827-ben tisztázta a fogalmat.¹ Ekkor erre őt az életrekelő, elvont teutonizmussal szemben érzett ellenszenv, valamint az a belátás készítette, hogy a korabeli irodalmak hangja a magasabb követelményeknek nem felel meg. Most kezdett az „emberiség legnagyobb tanítómestere“ valamiféle korrektívumon gondolkodni, s mélyedt el az irodalombölcsületben. Ebben az időben mondja hűséges *Eckermannjának*: „Ich sehe immer mehr, dass die Poesie ein Gemeingut der Menschheit ist, und dass sie überall und zu allen Zeiten in hunderten und aberhunderten von Menschen hervortritt . . . Wenn wir Deutschen nicht aus dem engen Kreise unserer eigenen Umgebung hinausblicken, so kommen wir gar zu leicht in diesen pedantischen Dünkel . . . Nationalliteratur will jetzt nicht viel sagen, die Epoche der Weltliteratur ist jetzt an der Zeit, und jeder muss jetzt dazu wirken, diese Epoche zu beschleunigen.“² Csaknem egyidejűleg fogalmazta meg ezt a nézetét költői formában is a „Weltliteratur“ c. epigramájában:

„Wie David königlich zur Harfe sang,
Der Winzerin Lied am Throne lieblich klang,
Des Persers Bulbul Rosenbusch umbangt,
Und Schlangenhaut als Wildengürtel prangt,
Von Pol zu Pol Gesänge sich erneun —
Ein Sphärentanz, harmonisch im Getümmel. —
Lasst alle Völker unter gleichem Himmel
Sich gleicher Gabe wohlgemut erfreun“³

A Goethe-i világirodalmi koncepció nem kívánja az egyes népek sajátos irodalmát magába szívni, hanem — kiindulva abból, hogy az igazi klasszikus mű nincsen alávétve a hely és idő esetlegességének, tartalma szerint tipikus és örök emberi, formája alapján pedig lemérhető, — éppen a művek sajátos népi-nemzeti jellegét kívánja kidomborítani, azt ami általános emberi szemlélete szerint elválasztja őt az egyéb irodalmaktól. Ennek a koncepciónak egyes összetevői megtalálhatók már az antik irodalomban — gondoljunk az időtlen és a térnek alá nem vetett emberségre —, nyomai fellelhetők a középkor egységes ideológiáját, a vallási ideológiát legtöbbször egy nyelven, latinul hirdető, már világtájakat összefogó szellemi közösségében, fokozott mértékben fedezzük fel

¹ A „világirodalom“, a „Weltliteratur“ szó *August Ludwig Schlözer*től (1735—1809) ered, aki 1773-ban használta először.

² *Eckermann, J. P.*: Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens 1823—32, (Bd. 1—2: 1837, Bd. 3: 1848). Neu herausgegeben von Houben, 1908.

³ *Goethes Sämtliche Werke* in 45 Bänden, Leipzig, é.n. II. Bd. 132 l.

körvonalait a renaissanceban, ebben a nemzeti eszmét felébresztő szellemi mozgalomban, amikor az irodalmi közlekedés az egész akkor ismert világra kiterjedő arányokat ölt, — mégis valamennyi követelményével csak a felvilágosodás irodalmában látjuk felbukkanni.

A Goethe szellemében megfogalmazott világirodalom elsősorban fordításokból él, ám még a legsikerültebb fordítás is csak pótlék, sőt szükségszerűen hamisítvány, — főleg ami a lírai költészetet illeti. Hiszen tudjuk, minden nyelvnek megvannak a maga sajátos határai, amelyek szinte lehetetlenné teszik, hogy egy idegen irodalmi mű szellemét, hangzásbeli sajátosságait és ritmusát a fordító egyenértékűen újra alkossa. A tökéletes műélvezet számára fennmarad még a mű megismerése az eredeti nyelven. Itt is fennforog azonban az a veszély, hogy a legjobb nyelvtelenség sem tud idegen nyelven olyan élmények részesévé válni, mint saját anyanyelvén. Ez más szóval azt jelenti, hogy a világirodalomban végső fokon mindig csak pótlékkal kell megelégednünk.

Másik aggály, amely meggondolásra készítet az, hogy egy nép irodalma feltétlenül veszít jellegéből és sajátosságából, ha idegen irodalom befolyása alá kerül. Nem vitás, hogy az irodalmi világforgalom minden néptől áldozatokat kíván. Feltehető azonban, hogy a hozott áldozatot felülmúlja a nyereség, s maga Goethe is, aki számára az irodalom — mint idézetünkéből láthatjuk —, már nem alakuló valóság volt, hanem valóban a korszellem követelménye, úgy látta, hogy a meghozott áldozatot felülmúlja a várható nyereség.

Mert Goethe a világirodalom fogalmán — s gondolatai élete alkonyán szünet nélkül e körül forogtak —, azt a szellemi teret értette, amelyben a népek irodalmuk révén már nem pusztán önmagukhoz, hanem egymáshoz is beszélnek, egymást meghallják és megértik. Így ez a fogalom nem más, mint egy bizonyos fokú irodalmi érintkezés világviszonylatban, szellemi árucseré, kölcsönös átadás és átvevés, egymás megismerése, felmérése.

Goethe a világirodalom számára sajátos célt és hivatást tűzött ki. A világirodalom először is minden néppel saját magát ismerteti meg áltál, hogy más népekben tükröződik vissza, ezen kívül pedig minden népet külső behatás révén felfrissít, új termelésre buzdítja a lankadó erőket; Goethe maga mondja, hogy minden irodalom ellanyhul, ha idegen befolyás nem korbácsolja fel.

További célja, hogy a népeket megismertesse egymással, ezáltal a gyűlöletet, a sovinizmust elriassa, s ennek helyébe a kölcsönös türelmet telepítse. Ezt úgy kívánja elérni, hogy kifejleszti és megvalósítja az örök humánusmot. Goethe mint a materializmushoz közelálló természettudós hitt a fejlődésben, meg volt győződve arról, hogy a népek meg fogják találni az idő és a tér követelményeitől nem függő humánus, az örök béke eszméjét.

A világirodalomnak tehát az *ember* képét kell a rátapadó szennytől megtisztítva bemutatni. A világirodalom fejlődésében a jövőendő emberiség csírait kell látnunk, amikor is minden nép az által, hogy a világirodalom útján azt kapja meg, amit eddig nélkülözött, emberségének kiteljesedése felé halad. Ebben a fogalmazásban igazában meg sem érthetjük az egyes nemzeti irodalmakat a rájuk ható és belőlük kiinduló kapcsolatok nélkül, mert a világirodalom nem egyszerű lezárt tudomány, hanem dialektikusan mozgó, fejlődő, alakuló, táguló, szűkülő folyamat, amelynek az egyes népek irodalmi akkor válnak tagjaivá, amikor az általános emberi szükségletet kielégítő művekkel jelentkezhetnek, de mihelyt ez a feltétel megszűnik, ki is válnak a világirodalom közösségéből.

Goethe világirodalmi koncepciója egy kolosszális hangversenyhez hasonlít, ahol az egyes népek hangja kicsendül ugyan bizonyos tételeknél, mégis az egész nagyszerű szimfóniává olvad össze.

Mindez azt jelenti, hogy Goethe világirodalmi elképzelése szellemi internacionalizmus — ezért is harcoltak ellene olyan elkeseredetten a német nacionalisták, *Arndt*-tal élükön —, és mint ilyen, nem szívja fel az egyes irodalmakat, hiszen ezek éppen sajátos nemzeti jellegüknél fogva válnak a világirodalom tagjaivá, s irodalmuk valóban értékes alkotásait az egyes népek művészi fordítások, átdolgozások útján teszik az emberiség közkincsévé.

Nem az emberiség irodalmi alkotásainak összessége tehát a világirodalom, hanem minden égtáj legnemesebb, legjellemzőbb növényeinek mindenkori válogatása, beleültetve a fordítási nyelv talajába. Nem erdő ez, hanem botanikus kert, amely a legváltozatosabb növényeket a földrajzi elkülönülést legyőző áttekintésben, élvezetes és összehasonlításra alkalmat adó szemléltetésben mutatja be. És amint a botanikus kert a saját talajukból kiszakított növények összeállításában megszünteti a földrajzi határokat, úgy jelenti a világirodalom is az irodalmi művek viszonylatában a hely- és időbeli távolságok áthidalását. Eredeti nyelvi talajuk elvesztésével az irodalmi alkotások kiszakadnak történeti összefüggésükből, s az új televényben már az átvevő irodalom történetének részeivé válnak, hiszen új, idegen nyelv köntösét öltötték magukra, amely új nyelv keretében ismét történeti hatást érhetnek el. E több nyelvhez, a nemzetek fölötti javakhoz tartozás révén az alkotások felülemelkednek a történelmen, s új létet kapnak. A világirodalom ilyen megfogalmazásában az országhatárok spiritualizálódnak, a vámsorompók eltűnnek, a cél az örök szép szolgálata, s az ösvény a kölcsönös türelmen, megértésen, egymás értékeinek méltatásán keresztül a világbékehez vezet.

A fenti rövid összefoglalásból is megállapítható, hogy Goethe világirodalmi koncepciója a maga emberségében valóban az „akkori haladó polgárság eszméinek legtokéletesebb kifejezője, mintegy betetőzése volt”.⁴

*

Az egységes világirodalom fogalma rövid idő alatt hazánkba is utat talált, de még e gondolat legkiválóbb magyar hirdetője, *Erdélyi János* sem tudott teljesen szabadulni a nacionalizmus édes, de veszélyes mákonyától, s a magyar irodalom önállóságát féltette a világirodalomtól.⁵ Irodalmunkban *Meltzl Hugó* volt az első egyike, aki felismerte azt a szinte felmérhetetlen erkölcsi hasznót, amit számunkra a goethei értelemben vett világirodalommal való integrálódás jelenthet.

Maga az eszme első öntudatos magyar hirdetője is érdekes egyéniség volt. Az akkori Magyarország németajkú kisebbségéhez tartozott. Ez a réteg a szabadságharc után válaszárt elé került: vagy ismét felveszi a német nép egészével évszázadok óta megszakadt nyelvi, faji, sokszor vallási érintkezést, vagy pedig

⁴ *Abusch, Alexander*: Literatur und Wirklichkeit, Berlin, 1953. Aufbau Verlag, 33. l.

⁵ Goethe világirodalmi gondolataira lásd még: *Strich, Fr.*: Goethe und die Weltliteratur, Bern 1946., *Petersen, J.*: Die Wissenschaft von der Dichtung, Berlin 1949. és *Paul Reimann*: Hauptströmungen der deutschen Literatur 1750—1848, Berlin 1956. c. műveket. A világirodalom fogalmának korai magyarországi történetére vö. *Turóczi-Trostler József*: Goethe, a világirodalom és Magyarország, Budapest 1951. c. alapvető munkáját.

közösséget vállal azzal a néppel, amely őseit évszázadokkal korábban befogadta, s magyarrá válik nyelvben, gondolkodásban, világszemléletben. Meltzl ebben a semmiképpen sem lekicsinyelhető dilemmában a nehezebbik utat, *Toldy Ferenc*, a *Hunfalvyak* útját választotta: a magyar nép, a magyar értelmiség tagjává vált.⁶

Meltzl régi felvidéki szász családból származott, de szülei Erdélybe költöztek, s ő már Szászrégenben született. Anyanyelve német volt, de már kora gyermekéveiben olyan befolyás alá került, amely egy életre eldöntötte sorsát. Atyja azt kívánta, hogy fia jól ismerje annak az államnak a nyelvét, amelynek majd polgára lesz, ezért a gyermeket tíz éves korában magyar szóra a kolozsvári unitárius kollégiumba küldte. A kísérlet talán túl jól is sikerült: a fiú nemcsak a magyar nyelvet tanulta meg tökéletesen, hanem megismerkedett Petőfinek, a magyar nép legnagyobb költőjének műveivel is, s ez szinte egy életre döntően befolyásolta irodalomszemléletét.

A kolozsvári évek után egyetemi tanulmányait Németországban folytatta: 1864—66-ig a lipcsei egyetemen bölcseletet és modern nyelvészetet tanul. Itt *Nietzsche* baráti köréhez tartozott, de a józan fiatal emberre — mint látni fogjuk —, semmi hatással nem volt a bázeli egyetem későbbi világhírűedségre vergődött professzorának reakciós, idealista fajelmélete.

A következő akadémiai évet Heidelbergben tölti. Itt a legnagyobb hatást a világhírű germanista, *Adolf Holzmann* tette rá: a fogékony ifjú figyelmét professzora irányította Goethe világirodalmi gondolataira, s ez a továbbiakban véglegesen megszabta érdeklődése irányát.

Egyetemi tanulmányait 1868-ban fejezte be. Ezután néhány évet utazgatott. A tapasztalatszerzés évei voltak ezek, s azoknak a barátoknak a megismerése, akik majd folyóiratában Goethe szellemében, de az ő irányítása mellett szolgálják a világirodalom gondolatát. Életében 1872 hozta a nagy változást: tavasszal Lipcsében doktorrá avatták, s ősszel, 26 éves korában kinevezték az akkor alapított kolozsvári egyetem bölcsészeti karának német nyelvi tanszékére, majd rövidebb később a francia nyelvből is megkapta a „venia legendi“-t.⁷

Az ifjú professzor — nem utolsó sorban az idegenben magába szívott sok irányú befolyás hatása alatt —, rövid idő alatt a kolozsvári irodalmi élet középpontjába került. Ezt részint azzal érte el, hogy a gúny, a satíra éles fegyvereivel rettenthetetlenül csatázott igazáért, részint pedig azzal, hogy éppen felfogásának hatásos propagálása érdekében nála jóval idősebb professzortársával, a rendkívül sokoldalú *Brassai Sámuellel* 1876-ban *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* címen folyóiratot indított. Ennek az aránylag kis számban megjelenő lapnak az volt a végső célja, hogy — részint magyar mű-

⁶ Jellemző e korszak nacionalista-soviniszta felfogására, hogy az erdélyi szász írókat ismertető irodalmi lexikon: *Transch, J.: Schriftstellerlexikon, oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*, I—IV. Bd. Hermannstadt, 1902. meg sem említi Meltzl Hugó nevét, de az irodalmilag jelentéktlenebb apjának és öccsének, a német érzelműnek megmaradt *Meltzl Oszkár*nak a munkásságát részletesen ismerteti.

⁷ Meltzl életére vonatkozólag részletesebben l.: *Kerekes Sándor: Iomnitzi Meltzl Hugó (1846—1908)*, Bpest, 1937, *Barabás Ábel: Meltzl Hugó Petőfi tanulmányai, Petőfi Könyvtár*, X. füzet, Bpest, 1909, *Berczik Árpád: Les débuts hongrois de l'histoire littéraire comparée*, Bpest, 1959. és *Az összehasonlító irodalomtörténet és a műfordítás néhány problémája*, Szeged, 1960. c. dolgozatokat.

veknek fordítás útján való ismertetése, részint azonban idegen szellemi remekeknek a fordítása mellett eredeti nyelven történő közlése révén —, bekapcsolja népe irodalmát a világirodalom hatalmas szervezetébe. Egy későbbi munkájában meg is indokolja, hogy miért éppen Erdélyből indult meg ez a szellemi mozgalom: azért, mert ez a terület többnyelvűsége révén alkalmas arra, hogy a világirodalom eszméinek melegágya legyen, ez az a klasszikus talaj, „amelyen valaha *Wulfila* gótra fordította a bibliát, ahol *Dioscorides* megírta soknyelvű glosszáját, ahol *Marc Aurél* bölcséleti töredékeihez az ihletet nyerte, ahol *Opitz* reformjairól álmodott.”⁸

Így lett Meltzl a Goethe-i világirodalom gondolatának első — kezdetben még szinte öntudatlan — magyar apostola, aki látta, hogy az izoláltság szellemi nyomort jelent, s hogy a világirodalomhoz tartozás különösen az olyan elszigetelt nyelvű népnél, mint a magyar: rang, tisztesség, emelkedés, emberi méltóságunk kiteljesedése. Az emberi szellem hajszálcsovéinek ebbe az egyensúlyi törekvésébe akarta bekapcsolni a magyar irodalmat is.

Meltzl már kezdetben gyakran hivatkozik Goethe „Weltliteratur“-fogalmára, de érési idő kellett, hogy ezt a nagyszabású koncepciót irodalmi gyakorlatára, valamint az új, számunkra szinte általa felfedezett és szüntelenül népszerűsített tudománynak, a világirodalom alkalmazott tudományának, az összehasonlító irodalomtörténetnek kialakítására törés nélkül alkalmazni tudja. Mindenekelőtt azt tisztázza, hogy a világirodalom fogalma alapján mi is az összehasonlító irodalomtörténet lényege. Ez még nem kialakult tudomány, hiszen csak a németeknek, franciáknak és az angoloknak van rá önálló kifejezésük. Tudja, hogy még nem juthat el a szintetikus összehasonlításig, hanem egyelőre meg kell elégednie az elemző jellegű kutatással, az anyag megismerésével.

Meltzl is az összehasonlító irodalomtörténet egyik feladatának a művészi fordítás kérdéseinek elemzését tekinti Goethe világirodalom-konceptiójában. Vitatkozik *Gervinus*-szal és *Kobersteinnel*, akik a „Weltliteratur“ fogalmát meghamisítva, a leszűkítő *nemzeti irodalmakat* konstruálták. Tudja ő is, hogy az akkori társadalmi viszonyok között a világirodalom fogalma olyan eszmény, ami felé törekedni kell, de amit még soká nem fog az emberiség elérni: „Die wahre »Weltliteratur« kann nur ein unerreichbares Ideal sein, dem gleichwohl jede selbständige Litteratur nachstreben sollte, ... mit Mitteln, wie wir: ... Übersetzungskunst und Polyglottismus, keineswegs aber mit rohen Gewalttaten und barbarischen Hypothesen.”⁹

Azzal is tisztában van, hogy a világirodalomnak egyelőre még a fogalmát sem tudta a tudomány meghatározni, s a fogalmi meghatározás jegyeit lapja szerkesztősége (azaz ő maga) évek munkájával kísérli meg — bár fogyó reménnyel — összegyűjteni: „Eine bestimmte definition der »weltliteratur« existiert übrigen bis heute nicht und wir möchten auch ihre möglichkeit in frage stellen.”¹⁰ Hadakozik azok ellen, akik — mint *Gervinus*, *Koberstein*, *Goedeke*

⁸ Az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok (a továbbiakban: Ő. I. L.) nevét a szerkesztők 1879-ben latinra változtatták: Acta Comparationis Litterarum Universarum (a továbbiakban: Acta). A fenti idézet lelőhelye: Acta, XVII. k. 7—8. l.

⁹ Vorläufige Aufgaben der vergleichenden Litteratur, Ő. I. L. II. k. 313. l.

¹⁰ Acta, VII. k. 115—116. l. Itt kívánjuk megjegyezni, hogy Meltzl — mint korának számos német tudósa —, a német helyesírás megreformálásért küzdött; így német nyelven írt későbbi dolgozataiban csak a tulajdonneveket írta nagybetűvel.

— tudatosan, vagy értetlenségből meg akarják hamisítani a goethei világirodalom fogalmát, s helyébe az „Allerweltliteratur“ gúnykifejezést csempészik.

Mindebből az következik, hogy meg kell reformálni az irodalomtörténetet, amely jelenleg az „ancilla nationis“, az „ancilla historiae politicae“, legjobb esetben az „ancilla philologiae“ szerepét játssza. Az első feladat a helyes periodizáció, hiszen nem egyszer az is előfordul, hogy irodalomtörténeti korokat királyok halálától kelteznek,¹¹ a továbbiakban foglalkozzék túlnyomóan esztétikai kérdésekkel.

A világirodalom alkalmazott tudománya, az összehasonlító irodalomtudomány céljainak legfontosabb és legszebb eszköze — mint láttuk — a művészi fordítás. Goethénél a fordítás sokban még azonosult a világirodalom fogalmával. Ám a legtökéletesebb fordítás is hagy kívánnivalót hátra, s nem pótolhatja az „igazi árut“. Meltzl szerint teljes értékű összehasonlítás csak akkor lehetséges, ha az összehasonlító tárgyakat eredeti állapotban vethetjük össze. Ezért kell a *fordítói elv mellett a soknyelvűség elvének* is szerepelnie. A fordítás lényege a *közvetett irodalmi forgalom*, a soknyelvűségé a *közvetlen*. Nem szeretné azonban, ha soknyelvűségét, irodalmi polyglottismusát bárki is világpolgárságnak vélné: „... Es hiesse, die hohen Ziele (um nicht zu sagen: Tendenzen) eines Blattes, wie das unsrige, kurzsichtig misszuverstehen, oder es absichtlich missdeuten, wenn jemand uns zumutete, dass wir die nationale Eigenart irgendeines Volkes anzutasten im Sinne hätten.“¹²

Esztétikai szemléletének másik pillére Goethének a forma és a tartalom viszonyáról szóló tanítására támaszkodik. Goethe mondta: „Schönheit ist Wahrheit in fasslicher Form“ és „Ist... das Dasein auf solche Weise beschränkt, dass wir es leicht fassen können und in einem solchen Verhältnis zu seiner Natur stehet, dass wir es gern ergreifen mögen, nennen wir den Gegenstand schön“, továbbá „Auf ihrem höchsten Gipfel erscheint die Poesie ganz äusserlich“, — azaz: a szépség minden tartalomtól független formai jelenség.¹³

Goethének ezt a világirodalmi gondolatának kialakításával csaknem egyidőben hangoztatott idealista szemléletét, amelyet Goethe egyébként a Meltzl által is rajongásig tisztelt Kant „Kritik der Urteilkraft“ c. művéből tanult, a magyar tudós beillesztette az összehasonlító irodalomtörténet szabályai közé azt hangoztatva, hogy csak a vers, — éppen formai megkötöttségénél, belső formájánál (innere Form) fogva, — alkalmas arra, hogy változatlanul fennmaradjon: „Die prosa verhält sich zur poesie, wie der mechanismus zum organismus, wie der posterius zum prius... Prosäüberlieferungen... können überhaupt nicht wandern, sie werden verschleppt... und da sie ohne forme gestalt sind, fortwährend entsteht. Das wahre gedicht hingegen wandert als organismus... und treibt organische varianten... Alle originalität beruht eben lediglich auf der form... Sehr häufig sind zwei gedichte bei gleichem *inhalt* verschiedenem ursprungs; aber bei gleicher *form* niemals, mag ihr inhalt auch beschaffen sein, wie er will. Hieraus ergibt sich das vergleichend-litteraturhistorisches hauptgesetz: form darf nur mit form verglichen werden; *inhalt mit inhalt duldet keinen ver-*

¹¹ Vö. egyetemi előadásait, amelyek 1873-ban könyvalakban is megjelentek: A kritikai irodalomtörténet fogalmáról, Wien és Budapest, 1873. Ismertette: Scott, W.: Magazin für die Literatur des Auslandes, 1875. aug.

¹² Vorläufige Aufgaben der vergleichenden Litteratur, Ö. I. L. II. k. 310. l.

¹³ Vö. Korff, H. A.: Geist der Goethezeit, II. Teil, Klassik, Leipzig, 1930. 453—454. l.

gleich.¹⁴ Forma dat esse rei, — mondja egy másik munkájában, majd ismét: „Keine sprache der welt die höchste aufgabe ihrer ausbildung auf dem gebiete der *prosa* erreichen kann.“¹⁵ Szerinte a világirodalom számára a legnagyobb veszély „die verachtung der form, oder was hiemit gleichbedeutend ist: die geringschätzung aller (wahren) poesie.“¹⁶

Világosan, pontosan látja a világirodalomnak embereket, népeket egybefűző, ellentéteket kiegyenlítő hatását is. Szavai ilyenkor szinte az atombombától rettegő Mához, a háború szörnyűségeitől borzadó néptömegekhez szólnak: „L'internationalité utilitaire . . . est une des plus intéressantes et des plus imposantes tâches de notre temps; c'est la seule possibilité: *d'élever* le niveau des idées, rapprocher les intelligences . . . Les grandes pensées ne sont pas le privilège des grandes nations et en générale d'aucune nation; elle ne sont le privilège que de grands coeurs, — et le grand coeur parvient partout, chez tous les peuples . . . Les diverses nations de l'Europe et surtout les grandes se haïssent et elles se haïssent comme nations, s'observent avec la plus grande méfiance, oubliant qu'une nation n'est qu'une simple abstraction, un simple mot, que haïr, aimer ou louer n'est qu'une marotte ridicule . . . On ne peut pas dire qu'une nation soit inférieure à une autre. Est-ce que p. ex. les cannibales nous seraient inférieurs? . . . Certainement non, . . . ils nous surpassent même, nous autres Européens qui savons nous entretuer les uns les autres, avec tout le raffinement de nos torpédos, Krupps etc. . . . Ô, le tomahawk est un instrument bien plus chrétien que la mitrailleuse européenne . . . Non seulement les lettres et les arts, mais même les sciences modernes, se tourmentent pour la devise: *In maiorem nationis gloriam*, sans savoir la conscience de cette autre devise: *In maiorem caritatis gloriam!* . . . Il y a deux sortes de patriotisme fort hétérogène: *l'extérieur* et *l'intérieur*. Le patriotisme intérieur, l'unique vrai patriotisme ne devient actif que dans des cas extraordinaires tandis que le patriotisme extérieur est toujours ostensible.“¹⁷

A népek egyenlőségének a gondolata továbbra is élénken foglalkoztatja. Idevágó gondolatai alapján egy nagyszívű, mélyérzésű humanista képe rajzolódik elénk: „Irgend eine Volksliteratur hemmen, hiesse eine wichtige Spezialität des Menschengestes verwegen ausrotten zu wollen!“ A maga feladatát lapjával szinte missziónak érzi a nyelvi, az irodalmi internacionalizmus terén. A kis népekről beszél, hiszen neki is kis haza jutott osztályrészül: „Dass . . . ein vergleichendes Organ, wie das unsrige, *jede noch so kleine oder für noch so klein geltende Litteratur prinzipiell berücksichtigt, versteht sich von selbst. Ja, von vergleichendem litterarischem Standpunkt hört sogar die Wichtigkeit einer Litteratur auf Kosten der anderen vollständig auf; sie sind alle gleich wichtig*, ob sie dann europäische oder nicht europäische, ob „Culturvölkern“ oder sogenannten Wilden angehörige Geisteserzeugnisse sein mögen. — In diesen, von der modischen, mononationalistisch-oberflächlichen Litteraturgeschichts-Schreibung mit mikromegisch-unwissenschaftlicher Geringschätzung ausschliesslich den anthropologischen Naturwissenschaften . . . überlassenen . . . vernachlässigten klei-

¹⁴ Edward ein Szekler, Acta, VII. k. 149—150. l.

¹⁵ Die höhere Lyrik nach Stvl und Charaktere, v. J. Minkwitz, Acta, X. k. 47. l.

¹⁶ Das versteckte Praefix, Acta, XII. k. 129. l.

¹⁷ La réforme littéraire en Europe. Quelques observations à propos de l'ouverture du congrès littéraire international à Paris en juin 1878. Ő. I. L., IV. k. 42—46. l.

nen und winzigen Volkslitteraturen ist oft eine ganze, grossartige Welt verborgen.“¹⁸

Keserűen látja, hogy folyóiratának soknyelvűségét éppen azok ellen kell megvédenie, ezen a téren éppen azoknál találkozik nagyfokú nacionalista türelmetlenséggel, akik érdekében, akik hasznára indította meg lapját: honfitársainál, különösen pedig a magyar újságíróknál: „Statt dem Polyglottismus freies Spiel zu lassen und die goldnen Früchte dieses Spiels . . . unbefangen der Zukunft anheimzustellen, sucht heutzutage jede politische Nation den starren Monoglottismus geltend zu machen, indem jede ihre Sprache für die superiore, oder gar zur Allein-Herrschaft berufene hält.“¹⁹

De az általa javasolt soknyelvűség csak elméletben valósítható meg, gyakorlatilag mégiscsak a világirodalmilag pallérozott, nyelvileg fejlett idiómák jöhetnek számításba. Ilyen szempontból tíz irodalomra gondolt: a német, a francia, az angol, az olasz, a spanyol, a portugál, a holland, a svéd, az izlandi, és — *Eötvös József és Petőfi* révén — a magyar, valamint a közvetítés szempontjából a latin irodalomra. Javaslatát meg is indokolja: „Die Litteraturen der anderen sind entweder nur noch Volkslied-Litteraturen, oder aber, wenn Kunstlitteraturen, so meist jüngeren Datums, von romantischer Färbung . . . Das Magyarische ist vielleicht das einzige nicht germanische Litteraturbegiet, das mit dem Romanticismus bereits gründlich gebrochen und zu wahrhaftigem Classicismus sich hinaufgeschwungen hat mit Petőfi . . . neben Goethe dem grössten und universalsten Kunstlyriker wenigstens dieses Jahrhunderts.“²⁰ De ha a romantikus irodalmak a klasszikusok mellett viszonylag fejletlenebbek is, mégis vannak, amelyek már klasszikusokat is felmutathatnak. Ilyenek az orosz irodalom *Puskinja* és *Sevcsenkója*. Ha így van, joggal vetődik fel a kérdés: akkor miért mellőzi az orosz irodalmat. Megkapjuk a választ: az orosz és a török irodalom sajátmagukat rekesztik ki írásukkal. Ha majd átveszik írásmódunkat, nyomban tetemesen kitágul az összehasonlító irodalomtörténet horizontja: „Von einem wahrhaftigen *universalen* Litteraturverkehr und gründlicher Vergleichung wird erst dann die Rede sein können.“²¹ Tisztában van azonban azzal is, hogy még az irodalomtörténeti és irodalomelméleti lapjában szerepeltetett deklottizmus, a tíznyelvűség is igen szegényes: hiszen csak az európai és a modern irodalmakat fogadja be, s bizony nagyon hiányoznak belőle a többi földrész klasszikus irodalmi. A gyakorlatban természetesen nem lehet valamennyi élő nyelv világ-irodalmi értékű alkotását az eredeti nyelven bemutatni, de elméletben ezt az elvet vallja.

Ha az írásmód kirekeszt, akkor viszont hogyan lehet a német irodalom a maga gót írásával a világirodalom részese? Megkísérli ezt az ellentmondást megmagyarázni, de ugyanakkor el is ítéli a németek görcsös ragaszkodását elavult nemzeti írásmódjukhoz: „Es ist sehr bedauerlich, dass gerade Goethes Heimat es ist, welche der Wissenschaft noch heutzutage ein nationales Costüm anzulegen glaubt. Die vergleichende Litteraturgeschichte kennt keine grössere Pedanterie und nichts Ungerechtfertigteres, als die Beibehaltung jener barbarischen, verzerrten Mönchschrift, welche . . . das Auge beleidigt“, majd az egységes világ-

¹⁸ Der Dekaglottismus, Ö. I. L., III. k. 496—497. l.

¹⁹ Uo. 494—495. l.

²⁰ Ö. I. L. II. k. 313. l.

²¹ Uo. 499. l.

irodalom egységes írásmódjának szellemében így folytatja: „Dass in dem wissenschaftlichen Verkehr . . . nur ein einziges Alphabet herrsche, das sieht die heutige, so überaus kleinbürgerliche und philiströs gesinnte, mononationalistische-nervöse und inferiore Geistesströmung nicht ein, welche Europa und leider in erster Linie das einst universalste Deutschland völlig geknebelt hält.“²²

A világirodalom és az összehasonlító irodalomtörténet határait kitágítja a szárnyait akkor bontogató — egyelőre mindenesetre csak szellemi — néprajz felé: az Acta 11 nyelvén eddig kiadatlan népdalokból világirodalmi antológiát tervez „Universalis omnium gentium poeseos disciplina, Encyclopaedia of the Poetry of the world“ címmel. A gyűjtés meg is indul, s olyan eredménnyel, hogy folyóiratában a további gyűjtésre mozgósító felszólításban már 42 nyelven s még ezek tájshozolásában is fogad el anyagot.²³ Felfogását elméletileg is megkísérli igazolni: „Folklore ist das »jüngste glied« der modernen wissenschaften, zugleich ein integrierender bestandteil jener grossartigen zukunfts-wissenschaft, deren name nur mit der Goetheschen weltlitteratur promiscue zu gebrauchende vergleichende litteraturkunde lauten kann.“²⁴

Később a világirodalmat és a természettudományi érdeklődésre számot tartó néprajzot szinte azonosítja, s az összehasonlító irodalomtörténet új koncepciója már magába foglalja a néplélektant is: „Das unendliche wissensgebiet, welches der grosse Goethe als »weltlitteratur« prophetisch ahnend vorher verkündigt hatte, das heute die praktischen Engländer »Folklore«, die unpraktischen Berliner professoren »Völkerpsychologie« getauft haben, und das nur diesen einen wissenschaftlichberechtigten, weil unzweideutigen namen tragen dürfte, Vergleichende Litteraturgeschichte . . . Diese comparatio litterarum universarum, welche in allen wichtigen geistesangelegenheiten der menschheit dem *consensus gentium* nachspürt, und auf die weise die gesetze der litteraturwanderungen mit kritischer, d. h. um ein modernes beliebtes schlagwort zu gebrauchen: naturwissenschaftlich-exacter methode feststellt . . .“²⁵

Izlandi barátja és munkatársa, a Shakespeare- és Petőfi-fordító *Steingrímur Thorsteinson* rijkjavíki tanár javaslatára lapját a hasonló ideológiát valló költők és tudósok összefogására kívánja Meltzl felhasználni. Az ilyen határok fölötti kézfogásra egy-egy égető kérdésnek, szorító problémának a felvetését, közös megtárgyalását véli a legalkalmasabbnak. Erre a célra új rovatot, amolyan fórumot nyit „Frontisterion“ címmel. Jellemző az összehasonlító irodalmi kutatás mozaik-voltára, hogy a szerkesztő a beérkezett válaszokból nem is vár végleges eredményt, hanem az egészet inkább ösztönzésnek, kezdeményezésnek, adatgyűjtésnek, egyszóval analízisnek tekinti, mint befejezésnek, betetőzésnek, szintézisnek.

Ismerve Meltzl ösztönös irtózását mindentől, ami patetikus, talmi, hamis csengésű, ami nem az emberek összefogására, hanem szétválasztására irányul, mindentől, ami politikai vagy felekezeti jellegű, nem lephet meg, hogy a „Frontisterion“ első körkérdése így hangzott: „Warum ist die sogenannte patriotische (Vaterlands- und Kriegslyrik) berechtigt und welches sind ihre Grenzen?“

²² Uo. 500—501. l.

²³ Even the slightest curiosum about the *folklore* etc. will be most thankfully received: firstly, of all European idioms, secondly of all the languages of Asia, America, Africa and Australia.

²⁴ Acta, XIII. k. 5. l.

²⁵ Acta, IX. k. 156. l.

A vita meglehetősen meddő maradt (Meltzl egyébként ezen kívül még egy körkérdéssel kísérletezett, hasonlóan negatív eredménnyel), mert mindössze két válasz érkezett. Igaz, mindkettő érdekes volt, mert szinte azonos hangvételtől tanúskodtak. Az egyik az ismert svájci patriótától és Petőfi-fordítótól, *Frédéric Amiel*től érkezett (aki maga is szerzett még a genfi utcagyerekek által is énekelt hazafias dalokat), s így hangzott: „A mon avis, le patriotisme sain est celui qui chante les délivrances de la patrie et les sacrifices héroïques pour l'indépendance de la nation; le patriotisme malsain est celui qui chatouille l'amour de la guerre et célèbre les agressions ou les conquêtes.”²⁶

A másik véleményt a maga korában jónevű berlini író, *Heinrich Hart* küldte Meltzlék lapjának: „Die Dichtkunst hat mit dem unbedingt Humanen und Ethischen (Ethisch nicht gleichbedeutend mit [bürgerlich] Moralisch) zu tun und der subjektive Schrei des Hasses, — mag dieser Hass sein Motiv in privater oder nationaler Erregung haben, — ist poetisch unberechtigt. Die Poesie hat *nicht* die Natur nachzuahmen, sondern zu korrigieren.”²⁷

Meltzl a két hozzászólás alapján következőképpen foglalja össze a felvetett vitakérdést: „Alle patriotische Lyrik ist ... im Allgemeinen bloss bis zu der Grenze berechtigt, wo sie als Ersatz für den praktisch-offensiven Patriotismus oder als Sporn zu dem praktisch-defensiven dient“, vagyis elítéli a támadó háborút, minden hódítást, de jogosnak ismeri el a haza megvédését, a honvédő harcot.

A sovinizmus, a türelmetlen nacionalizmus felszámolása terén szerinte leg-többet a tudósok tehetnek. Ilyen felfogású és célkitűzésű tudósokat kíván egye-síteni az Acta. Ez a folyóirat — mondja —, ... „melyben az öt világrész egye-temei, akadémiai stb. képviselvek, egyfelől a csekély számú tudósokhoz, de másfelől egyszersmind a felsőbb (polyglott) műveltségű nagy közönséghez is forduló, testestől-lelkestől magyar szaklap. Egyáltalában legelső, mely meg-oldotta a nemzetiségi problémát a tudomány terén, ... tapintatosan elhúzván egyrészt a *nemzeti irodalmi* monoglottizmus s másrészt a *nemzetközi tudomá-nyos* polyglottizmus értelmében fennálló és büntetlenül meg nem sérthető határ-vonalat.

Az Acta kizárólag csak az ún. „világirodalomra“ szorítkozik, ... lévén belőle kirekesztve minden napi kérdés, valamint divatos nemzetiségi, vallásias, s hasonló dogmatikus-confessionalis, vagy merőben scientificus fejtegetés.”²⁸

A Goethe-i világirodalomért lelkesedő, a nemzetek, fajok és vallások felett egymásnak kezét adó tudósok összefogását szolgálja még egy nagyobb-szabású vállalkozása: 1882-ben megalapítja az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Társaságot²⁹ — a világon az első ebben a nemben —, s szokott lelkesedésével rögtön elkészíti az alapszabálytervezetet. Ebből kiderül, hogy a Társaság rend-kívül laza szerkezetű egyesülés, amelynek rendes, rendkívüli, tiszteletbeli és levelező tagjai lesznek. Elnökséget egyelőre — legalábbis amíg az 50-es lét-számot el nem éri —, nem választanak, s a lap szerkesztője (azaz maga

²⁶ Ő. I. L. II. k. 423. l.

²⁷ Uo. III. k. 568. l.

²⁸ Acta, XV. k. (külön lapon).

²⁹ Alcímei: Világirodalmi Társaság; Gesellschaft für vergleichende litteratur (Welt-litteratur), gegründet zur halbhundertjährigen gedächtnisfeier des todes Goethe's, als des erb-lassers der weltlitteratur; Societas Comparationis Litterarum Universarum, Sectio hungarica, MDCCCLXXXII. L: Acta, XI. k. I—V. 1.

Meltzl) vállalja az ügyek vezetését. Mint érdekességet említhetjük meg, hogy Meltzl a nőket is meghívta a tagok sorába. Az eredmény nem érte el Meltzl várakozását: mindössze 20 hazai és 6 külföldi tag jelentkezett.

Bár a társaság formálisan soha nem alakult meg, eszmei létrehozása mégis módot nyújtott Meltzlnak arra, hogy két további, egymással összefüggő kezdeményezéssel szolgálja a világirodalmat. Az egyik lapjának *Bulletin Polyglotte* c. világirodalmi rovata volt (*Világirodalmi Újdonságok, Neuigkeiten der weltliteratur, Comparative Literary News*). Ez a rovat arra szolgált, hogy ismertesse a világirodalom bibliográfiáját, legújabb eredményeit, az új felfedezéseket. Ugyanakkor e rovat bevezetésekor érzékenyen ügyelt arra, hogy az efemer jellegű írásműveket kirekessze lapjából: „Ausgeschlossenen sind nach wie vor alle abhandlungen, welche lediglich modischnationale, confessionelle, religiöse, wie auch unphilosophischpolemische, oder praktisch-wissenschaftliche(!) tendenzen verfolgen.“³⁰

A másik, az előbbivel rokon kezdeményezés egy *Világirodalmi Polyglotte Könyvtár (Fontes Comparationis Litterarum Universarum)* indítása, kezdetben a folyóiratban már megjelent tanulmányok újranyomásával, később önálló művek alapján is. Minden egyes kötetet az emberiség egy-egy kiemelkedő alakjának ajánlották, az elsőt Goethe — mint a világirodalom megalapítója — szellemének. A cél az, hogy a világirodalom különböző kérdéseiről használható repertóriumot adjanak az érdeklődők kezébe. A munka dandárja itt is rá várt; a megjelent hat kötet összesen 35 füzetéből 13-at ő írt (egyet szokásos álneve: *Lomnitz K.* alatt).

Hiába azonban a sok munka, hiába a lelkesedés: a legjobb esetben közönybe ütközik, sokszor azonban ellenszenvvel sőt ellenségeskedéssel találja magát szembe még később is. Nem csoda, ha hangja ilyenkor türelmetlenül csattan fel, mert látja: hiába szeretné, hogy a goethei gondolat minden melléktekintettől mentesen, minél hamarább átmenjen a köztudatba: „Ein halbes saeculum nach dem tode des erb-lassers der allerdings missverstandenen weltliteratur ist es wohl an der zeit, die unfruchtbarkeit eines standpunkts einzusehen, welcher vor allem nach der culturträgerei (d. h. wohl nach dem geldbeutel) der verschiedenen völker fragt und forscht und urteilt.“³¹

Támadó kedve az évek folyamán azonban lanyhul, hangja elcsendesedik, s folyóiratának utolsó számaiban — amikor felméri sziszifuszi küzdelmét a rosszindulat, a közöny ellen —, mérleget állít fel a kitűzött célok és az elért eredmények egyensúlyáról. Mintegy a maga ifjonti harci kedvének mentésére megállapítja, hogy Goethe világirodalmi ideálja kezdetben vitatkozó volt, s nem kollektív, hanem adverzatív fogalomként jelentkezett. Ha mérsékeltebben lépett volna fel, ez csak ellenfeleinek kedvezett volna.³² Folyóirata egyik utolsó kötetében összefoglalja és meghatározza azt a sajátos mozgósító és szervező szerepet, amit az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok, majd az Acta az évek hosszú során betöltött: „... Verdient dieses Journal in mehr, als einer Hinsicht von jedem Litteratur-Freunde gekannt und beachtet zu werden. Von Klausenburger Universitätprofessoren herausgegeben und mit Elite von Mitarbeitern aus allen Weltgegenden der Erde versehen, bietet dieses... Blatt in zahlreichen,

³⁰ Acta, XV. k. 83—84. l.

³¹ Das versteckte praefix, Acta, XII. k. 125. l.

³² Acta, XIX. k. 16. l.

streng wissenschaftlich gehaltenen Original-Artikeln eine vollständige Übersicht über die Weltliteratur. Was jedoch die Acta von anderen Litteraturblättern ähnlicher Tendenz ganz besonders unterscheidet, und dieselben zu einer Merkwürdigkeit macht, die in Anbetracht der localen Verhältnisse dieses Unternehmens noch grösser erscheinen muss, das ist das Prinzip des Polyglottismus, das sie vertreten, und demzufolge im rein litterarischen Verkehr alle Sprachen der Welt in die Spalten des Blattes nebst elf der wichtigsten Litteratursprachen zugelassen werden. Das soll heissen: elf in erster Linie, denn ... schrecken die Acta vor keiner Sprache der Welt zurück, und wäre es die verachtete: jede gilt hier gleichberechtigt, weil gleich interessant und lehrreich. Doch herrscht ... in den Hauptartikeln die deutsche Sprache vor. Bei sonst getreuer Wahrung des internationalen Charakters dient diese „Zeitschrift für Vergleichende Litteratur“ auch besonders dem ungarisch—deutschen Litteratur-Verkehr, wie dies ja schon die geographischen und nationalen Verhältnisse ihres Erscheinungs-Ortes mit sich bringt. Hiebei ist aber jeder übertriebene Local-Patriotismus ausgeschlossen. Wie überhaupt nur die hervorragenden Erscheinungen der Welt-Litteratur Beachtung finden, so werden auch ungarischerseits nur die grossen Classiker, wie Eötvös und Petőfi und der ebenso reiche, wie originelle magyarische Volkslied berücksichtigt. Auch äusserlich ist schon das Zurückdrängen des eigenen nationalen Standpunkts angedeutet, indem der magyarische Titel des Blattes als »ein bescheidener Wirt den Gästen folgend« von den elf verschiedenartigen die letzte Stelle einnimmt.³³

A továbbiakban azok ellen védekeznek, akik célkitűzését, nemes szándékait félreértik: „Nem hagyhatja szó nélkül jelesen azt a gyökeres félreértést, melyel misszióját összezavarták kizárólagosan *practicus-tudományos*, vagy *utilitaristicus-nemzeti*, úgy mint közönséges irodalmi associatioi érdekeknek szolgáló organumokéval ... Az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok ... elvből csupán az *eredeti és direct* érintkező pontokat cultiválja, még pedig kizárólag csak a tulajdonképpeni irodalomra szorítkozva, mint amely a népek lelke, szíve.“³⁴

Ismételten tiltakozik az ellen, hogy lapja a frázisos, puffogó nacionalizmus orgánumává váljék, mert azt vallja — s ezzel a motívummal visszatérőleg találkozunk —, hogy így tudja csak igazán népét elszigeteltségéből kiszabadítani: „Idegen népeket önmagunkról, önmagunk által írt tudományos közleményekkel legfeljebb elriaszthatunk. Leány okosabban cselekszik, ha bevárja a kérőt. Így tehát a magyar szűz nyelv, illetőleg költészet elszigetelt voltán is csupán a mi polyglott elvünkkel segíthetünk ...“³⁵

Szomorúan látja, hogy Goethe fennkölt világirodalom-eszméjét a korcs utódok, a gyűlölködő unokák nemcsak hazájában nem értették meg, de a külföldön is legtöbbször még ellene cselekszenek: „In der tat ist man im heutigen Europa auf dem besten wege, die Goethe'sche weltliteratur, welche doch ... nicht anderes ist, als unsere *vergleichende litteraturforschung*, in ihr gegenteil zu verkehren ... Nun ist und bleibt aber der (wahre) dichtergeist in alle ewigkeit etwas rein-individuelles, mag er sich im sogenannten volkslied, oder im kunstlied äussern ... Stets verdankt die gesammtheit nur einem einzelnen genie

³³ Prospectus, Acta, 1884. (Külön lapon.)

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

das eigentümliche gepräge... Also nicht dass etwa der schneider mit seinem besonderen (nationalen) kleiderschnitt, der sonstige krämer und philister mit seinem besonderen (nationalen) jargon, der staatsmann mit seiner regierungsform, der fürst mit seinem scepter, der hohepriester mit seiner bundeslade, dieses oder jenes abbröckelnde volks ganze zu dieser oder jener nation umpräge, — sondern einzig und allein nur der dichter (vates) mit seinem geist. Aber diese membra disjecta finden sich in Goethes weltlitteratur wieder vereinigt: verglichen-ausgeglichen!“³⁶ Alig-alig találunk újabb irodalmunkban valakit — talán a legnagyobbakat kivéve —, aki a költő összefogó, összeolvasztó szerepét ilyen mély meggyőződéssel, ilyen szárnyaló szavakkal hangoztatta volna.

Az ifjúság szertelen útkeresése után ő maga most már nemcsak megérti, de megfelelően tolmácsolni is tudja a „Weltlitteratur“ goethei fogalmát és kapcsolátát az összehasonlító irodalomtörténettel. Szerinte Goethe felfedezésével megadta a kegyelemdőfést a nacionalista irodalmaknak, hiszen megállapította az egész emberiség számára egyformán érvényes normát, nevezetesen a világ valamennyi népe dalainak az eszméjét, mert a világirodalom a mindenkor *csak* hasznossági szempontokat követő nemzeti irodalmak ellenlábas. Goethe normája „... allererst die reine nationalität selber in ihr verlorenes recht wieder einsetzt, denn hinfort muss jeder aberglauben oder hintergedanken an eine inferiorität oder superiorität dieser oder jener race schwinden, nachdem ... nur noch das *reine* (rythmisch gebundene) *menschenlaut* (d. i. poesia) übrigbleibt; während alles andere (d. i. prosa) lediglich als scientifisch-praktisches ... bedürfnis besteht ... Demgemäss ist ohne zweifel die allererst in diesem kritisch-ästhetischen sinne wahrhaft Goethe'sche weltlitteratur nichts anderes, als unsre zukunfts wissenschaft: vergleichende litteraturkunde.“³⁷

Meltzl életének az a tíz esztendeje, amíg az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokat, majd ennek utódját, az Actát szerkesztette,³⁸ őt egy olyan ön-maga kialakította kis világ közepébe állította, amely sok és erős szállal vonta magához a legtávolabbi földrészekben élő hasonlóan gondolkodó tudósokat, költőket. Az a magyar professzor, kutató, gondolkodó, aki arra tudta rábírni korának egyik legünnepeltebb francia költőjét, *Mistralt*, hogy provánszi dalaiból közöljön néhányat a Lapokban, aki Svájc körülrajongott, a szabadságért hevülő irodalmárát és költőjét, *Amielt* sorolhatta folyóirata munkatársai közé, akinek *Minkwitz*, a 70-es évek ismert német lírikusa küldött közlésre verseket, — hogy csak néhány jellemző s ismertebb nevet említsünk —, az jogos büszkeséggel írhatta lapjának egyik utolsó évfolyamában: „... Ha ma már a Hekla alján, vagy az Aetna völgyében, vagy a Fusi-Yama tövén, a Delaware torka mellett, vagy a Känguruh-szigetek közelében, a Ganges-folyam, a Michigan-vagy a Peipus-tó partján, vagy a Hercules oszlopain, az Andesek alatt, a Sahara szélén, vagy a hajdani Karthagó földjén, Mexikóban, vagy Moszkvában, vagy a földgömb más fontos centrumain a magyar irodalom, sőt nyelv

³⁶ Weltlitteratur und kein Ende. Die beiden loci classici der Idee der Weltlitteratur. Acta, XV. k. 423—8. l.

³⁷ Goethe szellemének, 1882. martius 22. Acta, XI. k. 67—9. l.

³⁸ Brassai Sámuel 1883-ban hivatkozva előrehaladott korára visszavonult a szerkesztéstől. Az Acta XV. kötetétől kezdve — egyébként eddig is túlnyomórésztben —, Meltzl egyedül szerkesztette a folyóiratot. Vö. Acta XV. k. a címlapjának bejelentését.

egyres nevezetes írók tanulmányozási kedvencz tárgya, ebben csak az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapoknak van része.³⁹

Az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok s az Acta rövid fennállása alatt elérte azt, amit a lelkes szerkesztő maga elé tűzött: népe irodalmát — nem utolsósorban a rajongásig szeretett Petőfi propagálása révén — bekapcsolta a világirodalom vérkeringésébe. Elmélete — a Goethe-i világirodalom s ennek tudománya, az összehasonlító irodalomtörténet — lassankint külföldön is elfogadtatásra lel, mégis ugyanakkor ő maga, valamint folyóirata is mindinkább periferikus helyzetbe kerül. Különösen súlyos csapást jelent számára a Berlinben 1886-ban *Max Koch* vezetése alatt megindult *Zeitschrift für vergleichende Litteraturgeschichte*. A magyar tudós joggal mutat rá, hogy az ő tudománya nem *összehasonlító irodalomtörténet*, hanem *összehasonlító irodalom*, legfeljebb *összehasonlító irodalmi kutatás*. Az ő lapjánál 9 évvel fiatalabb német folyóirat hatása alatt — mintegy védekezésül — megváltoztatja lapja magyar és német nevét: Az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokból Összehasonlító Irodalmi Lapok lesz, s a német cím a *Zeitschrift für vergleichende Litteratur-ból Zeitschrift für vergleichende Litteraturwissenschaft-tá* változik.

Am a megindult folyamat feltartóztathatatlan: a külföldi barátok és munkatársak egyre gyérebben jelentkeznek, s a mind ritkábban megjelenő folyóirat cikkeinek túlnyomó részét most már maga Meltzl írja. Az Acta mégis megéri 10. születésnapját, s ezen a napon Meltzl visszatekint a megtett útra, felméri az elért eredményeket, summázza és mintegy lezárja életének ezt a mozgalmas szakaszát: „Soviel müssen die Acta ... schon jetzt ganz aussprechen, dass gewisse der von ihr zum erstenmal aufgestellten lehrsätze ihr bürgerrecht auf dem vasten gebiete deutscher litteratur nicht nur bereits sich erworben haben; sondern dass solche daselbst geradezu gemeinplätze geworden sind, u. a. *die identifizierung der Goetheschen idee der weltlitteratur mit der vergleichenden litteraturforschung*; wovon vor dem auftreten der Acta Comparationis keine spur in Europa vorhanden war. Sodann die betonung des ebenfalls ursprünglich Goetheschen terminus der »inneren form«, welche berufen ist, die gesamte derzeitig giltige aesthetik und kritik ... aus den angeln zu heben. Namentlich einige unserer lehrsätze von der weltlitteratur und folklore ... haben während so kurzer zeit eine derart rasche verbreitung und unwiderufliche aufnahme gefunden, dass manche namhafteren litterarhistoriker der jetzigen generation ... kaum so geschwind nachzutrippeln vermochten.“⁴⁰

Az Acta utolsó száma 1886-ban jelent meg. Vele egy érdekes színfolt tűnt el Magyarországról, sőt Kelet-Európa szellemi térképéről. A folyóirat megindítója, szerkesztője, Meltzl félreteszi, de nem felejt el Goethe világirodalmi koncepcióját és alkalmazott tudományát, az összehasonlító irodalomtörténetet, de ezek a fogalmak műveiben most már többé nem rendszeresen, hanem csak elvétve jelentkeznek.

³⁹ Prospectus, Acta, XI. k. 1884. (külön lapon).

⁴⁰ Rückblick auf das erste decennium der Acta Comparationis (1877—86) Acta, XIX. k. 3—4. l.

Meltzl — nem utolsó sorban folyóirata révén — külföldön sokkal jobban ismerték, mint hazájában.⁴¹ Hetekkel, hónapokkal halála után (1908), amikor már itthon elfeledték, a világ minden részéből érkeztek résztvevő levelek az Acta egykori munkatársaitól. A hazájában jóformán ismeretlen tudós halálának híre elhatolt távoli világreszerekbe, amelyektől óceánok választanak el.

Igazi tudós, filozófus, költő volt egy személyben, aki lobogó lelkesedéssel tudta áttüzesíteni tárgyát, s szenvedélyes lelkesedését át tudta plántálni tanítványaiába is. Sohasem ismételte önmagát, mindig tudott újat mondani. A pillanat hevében mindig támadt egy-egy meghökkentő gondolata, amit rapszodikusán elmondott, azután elejtette.

Szókimondó volt a kíméletlenségig, metsző éllel bíralt és gúnyolt. Annyi ellenséget szerzett magának, hogy élete utolsó éveiben teljesen elszigetelődött, s legjobb munkái — pedig számuk az 50-et is meghaladta — hatástalanok maradtak, önálló véleményét ellenségesen fogadták, őt magát pedig agyonhallgatták. Külföldön azért volt tudományos hitele, mert nagy tudósnek tartották, itthon — csodálatos módon — éppen emiatt nem volt népszerű.

De ne hunyjunk szemet hibái felett sem. Igaza volt egyik kritikusanak: szertelen volt, akiből „sokszor hiányzott a helyes, mértéktartó önbírálat, hogy teljes higgadtsággal latoljon mindent, amit leír”.⁴² Pozitivistá tudós volt, de a maga korában haladó eszméket hirdetett, s azt tanította, hogy az „irodalmi problémákat ... csak természettudományi inductív, azaz kritikai-psychológiai módszer segítségével lehet megfejteni”.⁴³

De ne felejtjük: az, hogy a goethei világirodalom eszméje átment a köztudatba, s hazájában, de a külföldön is hatott egészen a legújabb időkig — amíg azt a szocialista világirodalom-szemlélet fel nem váltotta⁴⁴ — nem utolsó sorban az ő lelkes, áldozatos tevékenységének köszönhető. Kis lapja — amelyből legnagyobb könyvtárainkban is alig akad már teljes sorozat — valóságos kincsesbányája érdekes adatoknak, amelyek javarészt felhasználatlanul hevernek.

Meltzl Hugóval, a goethei világirodalmi koncepció első öntudatos magyar hirdetőjével és magyarázójával szemben komoly tartozása van irodalomtörténeti kutatásunknak. Ez a dolgozat ebből kíván törleszteni.

⁴¹ Az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokról, majd az Actáról sok jónevű külföldi lap és folyóirat emlékezett meg, így: The Athenaeum (London) 1877. márc. 17; Magazin für die Literatur des Auslandes (Berlin) 1877. okt. 13.; Allgemeine Zeitung (Augsburg) 1881. jan. 5.; Le Tour du Monde (Paris, Hachette) No. 970. 1879. aug. 9.; History and Biographical Annals of the University of Wisconsin (Madison) 1879, — hogy csak néhány kiemelkedőbbet említsünk. A Boston Daily Advertiser (Boston) 1879. ápr. 8-án így ír: „A review of Clausenbourg in Hungary: all of this series ... full of value and permanent interest as a contribution to our knowledge Oriental literature.” A párizsi Figaro a föld folyóiratait elemző cikkében az Actát a világ legérdekesebb lapjának nevezte (1885. aug.).

⁴² Fővárosi Lapok, 1877. 20. sz. „K” jelzéssel.

⁴³ Petőfi jelszava, hat sorról hét cikk, Budapest—Kolozsvár—London, 1885. Révai Testvérek, újra: Meltzl Hugó Petőfi-tanulmányai, Petőfi Könyvtár, X. f. Bpest, 1909. 55. l.

⁴⁴ Vö. Köpeczi Béla: Világirodalmi műveltségünk és E. Fehér Pál: Lenin és a világirodalom, Nagyvilág, 1960. április.